

ГАБІТУС ЯК МЕХАНІЗМ СИНТЕЗУ СТРУКТУРИ Й АГЕНТНОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ П'ЄРА БУРДЬЄ

У статті розглядається поняття «габітусу» в соціологічній теорії П'єра Бурдьє. Габітус визначено як один з основних концептуальних механізмів здійснення синтезу структури й агентності. Водночас висвітлено особливості габітусу як когнітивної та ментальної структури, що структурує практику. Стисло проблематизовано на теоретико-методологічному рівні зв'язок у теорії Бурдьє концепцій габітусу, соціального смаку та соціального класу.

Ключові слова: габітус, синтез структури й агентності, соціальний клас, соціальний смак, розрізнення, когнітивна структура, культурний капітал.

Протягом останніх двох десятиліть особливо увагу привертають соціальні теорії, спрямовані на подолання основних теоретико-методологічних дихотомій, зокрема йдеться про підходи Ю. Габермаса, П. Штомпки, Е. Гідденса, Дж. Александера, Д. Локвуда, Н. Моузеліса, М. Арчер та інших. Чільне місце серед них посідає й соціологія П'єра Бурдьє, що є однією з найбільш вдалих та послідовних спроб здійснення синтезу структури й агентності. Проте внесок Бурдьє не обмежується виключно його теоретико-методологічними розробками – складно переоцінити його вплив на розвиток соціології культури як галузі, а зокрема досліджень культурного споживання, стилів життя, соціальних смаків та їх зв'язку з соціально-класовою стратифікацією, поштовх яким надала публікація його роботи «Розрізнення: соціальна критика суджень смаку», особливо ж – вихід англомовного перекладу в 1984 р. [3]. Відтоді здійснюються як спроби відтворення досліджень Бурдьє в інших країнах та суспільствах або у сучасній Франції його «послідовниками», так і протилежні за вихідними положеннями й гіпотезами дослідження його критиків, серед яких насамперед слід зазначити розвідки Р. Петерсона та Дж. Голдторпа [див., напр., такі збірники робіт: 8, 19; або ж огляд у 16].

Усе це говорить про необхідність ретельнішого аналізу концепту «габітусу» як засадничого поняття конструктивістського структуралізму П. Бурдьє, в якому і втілено діалектичний інтегративний механізм, що поєднує структуру і практику (агентність).

Саме через габітус структура керує практикою. Разом з тим, габітус розглядається як «системи закріплених, тривалих і здатних до транспонування диспозицій», тобто когнітивних

мотивуючих структур, тенденцій чи схильностей, які, в свою чергу, репродукують структури через власне інкорпорування в практики (дії та інтеракції (взаємодії) людей) [цит. за: 14, с. 72]. Розглядаючи це визначення як базове, маємо підкреслити, що габітус, таким чином, є насамперед когнітивною (інтерналізованою) структурою.

Наведене визначення можна проілюструвати так: членство (позиція) у певному соціальному класі (структурі) надає певні об'єктивно зумовлені й визначені диспозиції (габітус), як, наприклад, спосіб сприйняття і дії, що є інкорпорованими у взаємодію власне членів цього класу, отже, в часі має тенденцію до підсилення та репродукування об'єктивних умов їх практик. Окремо треба зауважити, що Бурдьє виступає проти використання поняття «соціальний клас» для позначення більш-менш об'єктивної реальності або єдності чи для маркування якоїсь категорії людей (тобто у Марксовому розумінні). Натомість, для Бурдьє класи існують виключно «на папері», і їх можна «скомпонувати» та дослідити тільки фіксуєючи подібності габітусів у членів близьких або подібних позицій у структурних ієрархіях. На цьому тлі (і завдяки визначенню габітусу як сукупності диспозицій) ґрунтуються «студії смаку» Бурдьє, при цьому «смак» розуміється як соціально укорінений (а не індивідуальний чи особистісний). Як ми говоримо, що слухаємо або читаємо; як, що і коли їмо; яким напоєм віддаємо перевагу; як і де розважаємось; як вітаємось або які подарунки вибираємо тощо – усе це є виявом нашого «соціального смаку», проявом нашого габітусу як сукупності диспозицій у дії, отже – маркером нашого становища у суспільстві (сукупності позицій у соціальних ієрархі-

ях, які ми займаємо). Звичайно, все це не відкидає можливості людини мати особисту думку, «незалежно від габітусу», або власні вподобання, але проблематизує таку можливість і ускладнює методологічне питання проведення межі та розрізень (дистинкцій) між індивідуальним (укоріненим в індивідуальній природі та унікальності індивіда), соціальним та сформованим габітусом як інтегральним проявом структури й агентності, їх дуальністю.

Цікаво зазначити, що для поняття, яке б відтворювало діалектику позицій та диспозицій, Бурдьє «відновлює» термін з середньовічної схоластики (зокрема, робіт Фоми Аквінського), який сам по собі є інтерпретацією поняття «hexis» Аристотеля. Також доречним видається пошук когнітивних джерел походження концепту габітусу у Бурдьє, здійснений О. Лізардо. Дослідник переконливо доводить (на матеріалі досліджень Бурдьє спільноти Кабілів та його «студій смаку») генетичну спорідненість поняття габітусу і концепцій Піаже, розумових структур Леві-Стросса, концептуального добробку когнітивної психології та психології сприйняття, когнітивних підходів до соціологічного аналізу [15].

Отже, габітус є «ментальними або когнітивними структурами», через які індивіди взаємодіють з навколишнім світом, і водночас «продуктом інтерналізації структур» соціального світу [5, с. 18]. Тобто індивіди «озброєні» набором інтерналізованих схем, крізь які вони сприймають, розуміють і оцінюють соціальний світ, крізь які водночас як здійснюють практики, так і сприймають та оцінюють їх. В одній зі своїх робіт Бурдьє навіть визначає габітус як «інтерналізовані “включені” соціальні структури» [3, с. 486].

Сам концепт «габітусу» містить у собі набір (чи навіть ансамбль) «схем сприйняття, мислення, відчуття (переживання), оцінювання, мовлення (стилю розмови) і стилю дії, які структурують усі виразні, вербальні, практичні та артикульовані маніфестації і прояви [існування] людини» [2, с. 169]. Отже, габітус повинен мислитись як *modus operandi*, як «генеративний принцип регульованої імпровізації» (цікавим та принциповим є наголос саме на імпровізації, хоча мова йде про практики) [4, с. 78]. Далі Бурдьє говорить про габітус як про «вбудовану, включену історію, інтерналізовану, начебто вона є другою природою, ... активною присутність всього минулого, результатом і продуктом якого він є» [6, с. 56]. Якщо ж порівнювати габітус із соціологічним розумін-

ня *ролі*, то відмінність полягає насамперед у тому, що габітус відноситься до чогось інкорпорованого, «внутрішнього», інтерналізованого, а не до набору норм і очікувань, які існують поза індивідом. Отже, він є генеративним принципом, який є інтегральною частиною живого організму, а не простим набором чогось.

Бурдьє намагається водночас оминати розуміння дії (чи то практики) як механістичної відповіді на габітус (що оперує як структура) і зберегти розуміння об'єктивних структур як «трансцендентних суб'єктивних інтенцій і проєктів свідомості, як колективних, так й індивідуальних» [4, с. 81]. Для цього він стверджує, що практики не можуть бути «виведені» з об'єктивних умов, а «мають бути взяті до уваги тільки через відношення об'єктивної структури, що визначає соціальні умови виробництва габітусу, який спричиняє їх [практики], до умов в яких оперує сам габітус, тобто до кон'юнктури, яка... представляє певний стан цієї структури» [4, с. 78].

Таким чином, габітус є «генеративним принципом регульованої імпровізації», який водночас як дозволяє, так і обмежує креативність людської дії в конкретній ситуації. Така подвійна роль досягається через розрізнення між загальними і специфічними умовами дії, між об'єктивною структурою і кон'юнктурою [14, с. 73].

Тобто, коли об'єктивна структура встановлює обмеження (те, що є можливим), специфічна кон'юнктура (ситуація, в якій на даний момент здійснюється практика/дія) забезпечує певний рівень креативності. Таким чином, можна говорити про те, що саме поняття габітусу передбачає наявність креативності (а отже, відсутність пре-детермінованої і механістичної дії [практики]) і неможливість повністю передбачити дії індивіда. Для підтвердження цієї думки можна навести такий вислів Бурдьє: «[Габітус] забезпечує обумовлену і зумовлюючу¹ свободу, що далека за змістом як від непередбачуваного новоутворення, так і від простого механістичного відтворення умов» [4, с. 95].

З усього вищезазначеного випливає, що саме в габітусі відбувається взаємодія структури і агента (тут – практики), їх синтез. Причому габітус є одночасно як «структуруючою структурою», так і «структурованою структурою», водночас продукує і є продуктом соціального світу, формує соціальну структуру і є формованим нею. Образно можна говорити про габітус як про «структуровану структуруючу структуру». Тобто в концепті габітусу Бурдьє втілює

¹ Англійською: conditioned and conditional freedom.

дуальність об'єкта і суб'єкта, подібно до того, як це робить Гідденс у понятті структурації.

З другого боку, як уже говорилося – і на цьому треба наголосити ще раз, габітус не детермінує практику і дію, а просто «пропонує», як люди мають думати, обирати (стратегії поведінки, дії тощо), поводитись. Власне кінцеве рішення (хоча знов-таки, і залежне від габітусу) залишається за суб'єктом. Як Бурдьє пише: «люди не є дурнями» [18, с. 405], проте вони не є й раціональними (теоретик не визнає теорії соціального вибору). Замість цього вони діють «розсудливо» і їм притаманний «практичний сенс». Тобто у своїх діях вони користуються певною логікою, але це не раціональна, а практична логіка (або, точніше, логіка практики) [6, с. 81–97]. Така практична логіка є «політ етичною» – здатною одночасно підтримувати «розмаїття невизначених і у термінах формальної логіки взаємозаперечних значень через власне загальний контекст свого операционування як практичний» [цит. за: 18, с. 405]. Таке твердження є важливим не тільки тому, що підкреслює різницю між практичною логікою та формальною (раціональністю), але й тому, що нагадує про «релятивізм» Бурдьє, що, в свою чергу, дозволяє розглядати габітус не як стале утворення, а як таке, що постійно формується (адаптується) і формує. Водночас реакції та логіка габітусу можуть містити в собі елемент стратегічного розрахунку (хай і невеликий та вельми специфічний) [1, с. 91].

Варто також наголосити, що габітус функціонує «нижче рівня свідомості чи мови, поза зоною досягнення інтроспекції чи контролем волі» [3, с. 466]. Тобто індивід не використовує габітус свідомо і не усвідомлює його існування як такого (і тут можна помітити вплив етнологічної перспективи), втілюючи його у найбільш буденні способи – манеру поведінки, розмови, споживання їжі, привітання тощо. Тут варто зауважити, що «габітус жодним чином не є синонімом для “норм”, а “підсвідоме планування і формування стратегій” є жодним чином не неможливість, а факт буденного життя» [17, с. 241].

Треба зазначити, що деякі дослідники, наприклад Ентоні Кінг [12], розглядають габітус не як механізм інтегрування або синтезу структури й агентності, тобто вияв дуальності агентності і структури на кшталт процесу структурації Гідденса, а як об'єктивований вияв структури, що є принципово несумісним із теорією практики, розвертаючи теоретичні розбудови Бурдьє у бік об'єктивізму і структуралізму. Такий погляд, як видається, не відповідає сутності габітусу у

Бурдьє, але заслуговує на увагу принаймні тим, що його висловив один з найпопулярніших прибічників Е. Гідденса, тому показовою є спроба Кінга «виключити» дуальність із дискурсу Бурдьє взагалі, обстоюючи при цьому Гідденсів погляд на неї. Водночас, віддаючи належне критиці Кінга, слід підкреслити, що він бачить вихід для Бурдьє із «об'єктивістського тупика» – через зосередження на інтерсуб'єктивній взаємодії індивідів (у феноменологічному сенсі інтерсуб'єктивності). Інший приклад подібної критики наведено у статті Дюмона та Еванса [10].

Так само і концепт габітусу, і загалом онтологічну настанову на поєднання структуралізму і конструктивізму (феноменології) П. Бурдьє критикують деякі прибічники феноменологічної соціології та критичного реалізму. Цікавий приклад такої критики (саме у поєднанні феноменології Е. Гуссерля і М. Мерло-Понті та позицій критичного реалізму, особливо концепції емерджентності Р. Башкара) наведено у статті Р. В. К. Лау (R.W. K. Lau) [13]. Дослідник доводить, що хоча онтологічно настанови феноменології абсолютно відсутні в концепції Бурдьє, ми, однак, можемо розглядати габітус як не суто структурний епіфеномен, а як феномен, зміщений у бік агентності (поняття якої у Бурдьє, на його думку, відсутнє) за рахунок власних емерджентних властивостей, що не можуть бути редуковані. Бурдьє специфічним чином трактує основні постулати і настанови феноменології, проте видається, що «звинувачення» у повному зміщенні його онтології у бік структуралізму не є виправданим, і таке зміщення, власне, не спостерігається у його теорії.

Натомість для низки дослідників, зокрема Б. Делтона (B. Dalton), габітус є джерелом креативності. Саме у такому аспекті він використовує цей концепт у поєднанні з підходом Г. Йоаса – як своєрідне джерело креативності для пояснення виникнення креативності дії чи практики, підкреслюючи мікросоціальний інноваційний момент у практиках, із подальшою можливістю перенесення цього інноваційного моменту на макросоціальність. Свої міркування Делтон починає із зазначення онтологічно і методологічно складного і непоясненого моменту в міркуваннях Йоаса: якщо кожен дію чи практику розглядати як фундаментально креативну, як і пропонує Йоас, а власне креативність – як реакцію на фрустрацію «до-рефлексивних потягів» щодо узвичаєних (рутинних та буденних і звичних) інтенцій чи намірів, то виникає онтологічно і методологічно необґрунтована відмінність між креативністю й узвичаєними інтенціями, коли останні

з-поміж іншого не розглядаються як можливі джерела креативності. Простий аналіз щоденної поведінки індивідів показує, що узвичаєні і цілком буденні інтенції, наміри або мотиви можуть бути джерелом креативних дій. Більше того, інновація є одним із найбільш поширених прикладів креативної дії, так само як і одним із способів адаптації до аномічної ситуації за Мертоном, в основі якого лежить саме підтримка і визнання культурно визнаної цілі – тобто певна узвичаєність інтенції. За Делтоном, застосування концепту габітусу дає змогу переформулювати креативність як необхідну адаптацію узвичаєних та рутинізованих практик до специфічного контексту дії, в результаті чого креативна дія буде постійно викликати нові можливості для практичної дії або в межах самої такої дії, що, в свою чергу, буде призводити до нових «соціальних відповідей» на такі дії [див.: 9].

Габітус «набувається» як результат довготривалого перебування на певній позиції в соціальному світі, і тому індивід стає тим більш «індоктринованим» габітусом, чим довше він «включений» у нього і оперує ним. Будучи відображенням об'єктивного поділу соціальної структури (наприклад, за віком, статтю, соціальним класом, освітою тощо), габітус не існує як універсальне явище. Інакше кажучи, для кожної з позицій у ієрархії і структурах існують різні габітуси. Більш того, для одного індивіда є доступним певний набір габітусів, кожен з яких може мати більший чи менший вплив на практики індивіда, через те що індивід обіймає одночасно різні позиції в декількох ієрархіях чи структурах або одночасно декілька позицій, які часто до того ж можуть вступати в конфлікт. Зокрема, можна говорити про більш або менш свідомий вибір між наявними габітусами при здійсненні практики як про ще один аргумент на користь креативності індивіда та його відносної незалежності у теорії П. Бурдьє.

Крім того, за зміни позиції (позицій) у структурі наявний габітус перестає бути адекватним для подальшого здійснення практик. Такий стан Бурдьє визначає як «гістерезис», «запізнення» [у формуванні та набутті нового габітусу]. Це знов-таки говорить на користь автономності, креативності та рефлексивності індивіда (а отже, за визначення – агента, тобто того, хто має характеристики агентності), існування свідомого вибору у практиках. Найбільш виразно подібні ситуації проявляються під час стрімких структурних змін усередині суспільства, наяв-

ності каналів висхідної чи низхідної мобільності, суспільних і соціальних трансформацій тощо.

Логічно, що для Бурдьє габітус є «колективною історією практик класу або класового сектору» [11, с. 395]. При цьому сам клас Бурдьє розуміє як певну спільність, подібність габітусів, притаманних близьким позиціям в ієрархії. З цього випливає і концепт розрізнення за смаками та за стилями життя. Стиль життя, за Бурдьє – це систематичний продукт габітусу, система класифікованих і таких, що класифікують, практик та знаків, які розрізняють.

Треба детальніше зупинитися на розгляді підходу Бурдьє до визначення класів і класового розподілу та на аналізі деяких моментів, пов'язаних з ними, в його програмній роботі – «Розрізнення: соціальна критика суджень смаку» [3]. При цьому винесене у назву «розрізнення» є не тільки розрізненням смаків та суджень смаку, а й класовим розрізненням, або розрізненням між класами у тому єдиному визначенні класів, яке застосовує Бурдьє і яке щойно обговорювалось.

За Бурдьє, класи та класовий розподіл визначаються не різним відношенням до, наприклад, засобів виробництва чи то власністю на засоби виробництва, а різними умовами існування, тобто різницею у системах диспозицій, які виробляються відповідно різними умовами та різними обсягами влади або капіталу [7, с. 761]. Часто погляди Бурдьє на клас порівнюють із поглядами Вебера, особливо зважаючи на подібність термінології у визначеннях, назвах та характеристиках типів капіталів.

Проте, на думку Роджера Брубейкера (Roger Brubaker), в одному принциповому моменті Бурдьє відходить від Веберівського класового аналізу. Для Вебера будь-яка влада є такою, яка конститує буття групи: наявність певної конфігурації, наприклад, економічної влади або статусних привілеїв надалі визначають специфічні «життєві шанси», тобто особливі ймовірності здобуття ідеальних або матеріальних благ, і саме за цими специфічними життєвими шансами ми, зокрема, і проводимо розрізнення класових або статусних груп. Отже, наявність влади є однією із визначальних для класового поділу характеристик або ознак. На противагу цьому, хоча для Бурдьє влада і є вагомою ознакою класу, вона не є засадничою для нього, не конститує клас і не є чинником класового розподілу. За Бурдьє, розподіл влади продукується і підтримується через практики класів, де класи, як уже було зазначено, визначаються через спільні умови буття та спільні диспозиції, спричинені такими

спільними «зумовленнями», тобто такими спільними умовами існування.

Можна навести таке визначення класу в теорії Бурдьє: клас – це сукупність «біологічних індивідів, які є продуктами однакових об'єктивних умов (кондицій), а отже, мають однаковий габітус: соціальний клас як такий невід'ємно є класом ідентичних або подібних умов існування (буття) й зумовлень та класом біологічних індивідів, які володіють однаковим габітусом, де останній розуміється як система диспозицій, що поділяється всіма індивідами, які є продуктами однакового кондиціонування (зумовлення)» [3, с. 269].

Таке визначення вказує на одночасний збіг розподілів, укорінених у зовнішніх умовах буття, та розподілів, спричинених різницями в інтерналізованих диспозиціях, і тільки за такого одночасного використання обох розподілів та факторів диференціації ми можемо говорити про класи та класовий розподіл за Бурдьє.

У такому визначенні клас, на думку деяких дослідників, розглядається Бурдьє як універсальний пояснювальний принцип [див., напр.: 7]. Це відрізняє його від концепцій класу Вебера або Маркса, для яких у його застосуванні були конкретні та обмежені цілі: для Маркса – зрозуміти наслідки диференціації груп щодо засобів виробництва для модерної капіталістичної економіки; для Вебера – виокремити та проаналізувати один із вимірів розподілу влади у будь-якому ринковому (капіталістичному) суспільстві. Брубейкер, наприклад, пише, що для Бурдьє клас і габітус разом «пояснюють все і вся» [7, с. 762]. Диспозиції (габітус) прямо впливають на поведінку та вчинки людини, оскільки ж клас визначається як сукупність індивідів із спільними диспозиціями та зовнішніми умовами існування, то, відповідно, клас може розглядатися як (методологічний) засіб пояснення всієї поведінки, а соціологія як дисципліна має взяти за мету визначення того, «як класові умови може структурувати весь досвід соціальних суб'єктів» [7, с. 762]. У контексті ідей Бурдьє це твердження не свідчить ані про надмірне зсунення у бік структуралізму, ані про нелегітимне перебільшення, проте є логічним продовженням ідеї габітусу як «структурованої структури, яка структурує».

У першому наближенні «Розрізнення» являє студію стилів життя сучасного французького суспільства. Так, Бурдьє розглядає, як проявляються класові різниці та в чому вони полягають, через аналіз розрізень і смаків у звичках щодо споживання та проведення вільного часу, – на-

приклад, смаках щодо їжі, напоїв або одягу, манерах, оздобленні приміщень і інтер'єрів, музиці, кіно або театрі, книгах, витворах мистецтва, спорті тощо – тобто у всьому, що складає так званий «стиль життя». Недивно, що детальний, часто типово етнографічний опис різних стилів життя та смаків є, мабуть, найцікавішим моментом цієї роботи Бурдьє й складає значну її частину, спираючись на велику кількість емпіричного матеріалу.

Як приклад наведемо декілька моментів із такого обговорення. Так, Бурдьє пише, що чоловіки з робочого класу не люблять рибу, дивлячись на неї як на «делікатну» та не надто поживну. До того ж їсти її треба з обережністю, повільно «відкушувати маленькі шматочки, обережно жувати, переважно попереду рота і самими лише кінчиками зубів (через кістки)», а такий спосіб їсти абсолютно суперечить «чоловічому способу їсти ... із завзятістю відкушуючи великі шматки або роблячи повні ковтки». До цього чоловічого способу їсти додаються відповідні способи (або манера) говорити, сміятися, прочищати носа, вітатися тощо – все, що в результаті складається в «практичну філософію чоловічого тіла як певної сили, як великого і потужного, із великими, владними і жорсткими, навіть брутальними потребами» [3, с. 190–192].

Або ж ми можемо дізнатися, що гімнастикою – «тренуванням заради тренування», – як правило, займається непропорційно велика частина представників середнього класу, особливо клерків та офісних працівників, учителів, медичних працівників, усіх тих, для кого зовнішність має неабияку вагу, а отже, тіло вже не є тільки їх власним, стаючи «тілом-для-інших». З другого боку, альпінізм є привабливим (та притаманним) тим, хто належить до вищого (домінуючого, у термінології Бурдьє) класу і має більший культурний, а не економічний капітал (скажімо, професори), бо «пропонує за мінімальні економічні витрати максимальні відмінності, відстані, висоти, духовний підйом, відчуття одночасного опанування власного тіла і природи, недоступної для багатьох» [3, с. 213, 219].

Це тільки декілька прикладів із того детального опису та аналізу повсякденних звичок, преравенцій у вживанні напоїв, наприклад пива або вина, манер їсти та сервірувати стіл, вітатися, пригощати гостей або проводити дозвілля, дивитися телевізор або відвідувати театри, смаків у музиці чи образотворчому мистецтві, які дуже детально і на великому масиві емпіричних даних: етнографічних описах, статистичних даних, інтерв'ю,

фотографіях, друкованих матеріалах (брошурах, журналах, газетах тощо) – наводить Бурдьє для того, щоб охарактеризувати різні стилі життя, які відповідно притаманні певним сукупностям людей із подібними габітусами (диспозиціями), що займають близькі або однакові позиції, тобто буття яких зумовлено однаковими чинниками (що і є визначенням класу за Бурдьє).

Тут відразу слід зазначити, що смак у тому контексті, в якому його вживає Бурдьє, є соціально зумовленим або вихованим, а отже, є соціальним смаком. Людина набуває певних смаків через тривале володіння певним габітусом (набором габітусів), через індоктринацію. Свою роль відіграють і засоби та системи розподілів та передавання капіталів, особливо культурного капіталу. Таким чином, мова не йде про індивідуальне віддання переваги яблукам або апельсинам, а скоріше про те, що з них вважається «гарним смаком» або «прийнятним» подати на стіл у певних ситуаціях.

Водночас, якщо ставити питання про саму можливість індивідуального (тобто не-соціального) смаку, то вона є проблематичною в контексті теорії Бурдьє – методологічно неможливо провести різницю між тим, коли людина віддає перевагу чомусь через не-соціально вкорінені (індивідуальні) вподобання, а коли – через сформовані габітусом диспозиції, особливо, якщо взяти до уваги принципову невідрефлектованість таких диспозицій і те, що думці самої людини щодо мотивів віддання переваги ми не можемо довіряти. Узагалі ж такі питання сам Бурдьє схильний розв'язувати вбік віддання переваги соціальному смаку (про що він говорить у своєму есе про громадську думку), таким чином певною мірою нівелюючи вимір індивідуального [вподобання] як такий. Цей факт ще раз свідчить про деякий ухил синтезованої теорії Бурдьє вбік структурного виміру, наданні деякого пріоритету структурі.

Повертаючись до нашого аналізу «*Розрізнення...*», необхідно сказати, що ця робота є чимось більшим, ніж просто етнографічною розвідкою на теренах Франції. Перед дослідником стоїть завдання описати та пояснити всю сукупність та злагодженість, когерентність множини виборів у різних сферах діяльності, що надає легітимності розмові про стилі життя, говорячи про них як про класово визначені, або ж як про власне самі соціальні класи. При цьому, дивним чином наближуючи визначення Бурдьє до Марксового – коли стиль життя продукує або свідчить про певну подібність чи спільність свідомості, про певну «класову свідомість».

Внутрішньо класова когерентність та між-класова розбіжність у стилях життя пояснюється через «габітус класу», через характерні для певного класу інтерналізовані диспозиції. Габітус «дрібної буржуазії», за допомогою якого Бурдьє пояснює подібності лінгвістичних, культурних, етичних, політичних (що виявляються через підтримку певних партій та голосування) та репродуктивних практик та вподобань чи схильностей середніх класів, можна охарактеризувати як «конформістський, спрямований на постійний пошук авторитетів та моделей для наслідування», як такий, що має «постійну потребу у правилах поведінки, які б описували, дисциплінували та регламентували все життя», цінує накопичення, суворість і законність [3, с. 331].

Протилежним йому є габітус домінуючого (вищого) класу, з його «буржуазним етосом легкості, впевнених стосунків із світом і собою, впевненості у власній позиції ... який підтримує і авторизує всі внутрішні та зовнішні прояви самодостатності, невимушеності, грації, легкості, елегантності, вишуканості, свободи, деякою мірою природності» [3, с. 339]. У свою чергу, смаки і вподобання робітничого класу щодо театру, картин, фотографії, кіно є відображенням антиестетичних диспозицій, заснованих на очікуванні нерозривного зв'язку між реальністю і мистецтвом, реалістичності останнього, постуляції примату змісту над формою та неприйнятті формальних експериментів. Така «прагматична, функціоналістсько «естетична» відмова від винагород (набутків) та марності формальних експериментів та всіх форм «мистецтва заради мистецтва» є тільки одним із прикладів загальної антипатії до формалізму та формальності, загальної відданості субстанціональному, «реальному», відвертому та прямому, яка проявляється не тільки у мистецьких уподобаннях, а й у «виборах у повсякденному житті», включно із способами та манерою їсти, спілкуватись, одягатися, оздоблювати будинок тощо [3, с. 32–34, 199, 376].

Якщо дивитися глибше, то різниці між габітусами класів можуть бути пояснені через різниці в умовах існування і передовсім через те, що Бурдьє розмито і доволі абстрактно визначає як різницю у ступені «відстаней від необхідності» [3, с. 53–56]. Таким чином, естетичні диспозиції буржуазії (вищого класу), а точніше, їх «відсторонена, опосередкована та невимушена диспозиція щодо світу або інших людей» свідчить про наявність попередньої соціально структурної ситуації «відстороненості

від та неважливості економічних потреб (тобто задоволеність таких потреб і не-переймання ними – А. О.), поєднану з об'єктивною та суб'єктивною дистанцією від буденних потреб і практичних потягів» [3, с. 54, 376]. Цілком логічно, що прагматизм і функціоналізм робітничого класу вкорінені у такі умови життя, які не дають доступу до достатнього обсягу ресурсів, щоб дозволити людині «не думати про насущне та буденне», дистанціюватися від буденних практичних потреб, уникнути звичайних інтересів та потягів.

Така варіація в об'єктивних та суб'єктивних дистанціях від «матеріальних обмежень та тимчасових і буденних нагальностей» світу [3, с. 376], в свою чергу, пояснюється через різницю в обсязі та змісті «капіталу» – певному наборі доступних і вживаних ресурсів та впливів і влади, який далі розкладається на певну констеляцію декількох різних видів капіталу, де головними є економічний та культурний.

Як бачимо, поступово Бурдьє переходить від етнографічного опису стилів життя до виокремлення габітусів та укоріненості їхніх етичних та естетичних диспозицій в умовах існування соціальних груп та категорій. Нарешті, на вищому абстрактному рівні дослідник буде двовимірну класову модель французького суспільства. Замість одновимірної моделі простого підрахунку загальних обсягів капіталу (тобто моделі «робітничий клас – середній клас – домінуючий (вищий) клас»), з описом притаманних їм основних габітусів та стилів життя, моделі, в основі якої лежали «дистанції від базових потреб і відстороненість від необхідностей», Бурдьє пропонує двовимірну модель, з урахуванням не тільки обсягу, а й структури капіталу. Така модель дозволяє вирізнити не тільки міжкласові, а й внутрішньокласові розрізнення (які так само будуть укорінені у різні габітуси). Якщо, наприклад, взяти вищий клас французького суспільства, то буде помітна різниця між «буржуа» або «правим берегом смаків», «правими смаками» професіоналів, великих власників і управлінців та «інтелектуалами» або «лівим берегом смаків», «лівими смаками» професорів,

митців і письменників. Як метафорично пише Бурдьє, ця опозиція «є протистоянням двох поглядів на світ, ... що символізують відповідно Ренуар і Гойя, ... рожевих окулярів і невеселих, важких думок, ... бульварного театру і авангардного театру, соціального оптимізму людей без проблем і антибуржуазного песимізму людей з проблемами...» [3, с. 101–106]. Таку відмінність можна пояснити тим, що, володіючи великим обсягом культурного капіталу, професори, наприклад, мають відносно небагато економічного, тоді як для великих управлінців і власників пропорція володіння двома цими капіталами буде оберненою.

Таким чином, якщо рухатися за логікою міркувань Бурдьє, то ми дійдемо висновку, що статусні групи, які характеризуються різними стилями життя, є нічим іншим як класами. Проте недостатньо самої демонстрації різниці у стилях життя, потрібно поглянути ближче і побачити різницю в габітусах, а отже – і в доступних ресурсах, владі, позиціях тощо. Разом з тим не можна говорити і про вирішальну різницю у ресурсах, яка постулюється через стилі життя. Скоріше, вираженим буде погляд, який поєднує ці два аспекти (різниця в об'єктивних позиціях у соціальних ієрархіях, тобто ресурсах і владі) і різницю в стилях життя через застосування концепту габітусу – когнітивної, а отже, інтерналізованої, структурованої структури, яка структурує.

Загалом така методологічна амбівалентність долається Бурдьє та його послідовниками через припущення збалансованості й узгодженості соціальних статусів та позицій, «тягlosti» соціально-стратифікаційної й класової структури. Це дозволяє припустити принципову відповідність між: 1) обсягами наявних ресурсів і капіталів; 2) габітусами, що виявляються через смаки й стилі життя; 3) стратифікаційними статусними позиціями, а відповідно, й класами, та досліджувати одне через інше. Проте таке припущення видається проблематичним, особливо для суспільств, що зазнають стрімких соціальних змін, отже, потребує детальнішого розгляду в подальшому.

Список літератури

1. Бурдьє П. Практичний глузд / П. Бурдьє. – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – 503 с.
2. Bourdieu: Critical Perspectives / [C.J. Calhoun, E. Lipuma, M. Postone et al.]. – Chicago : University Of Chicago Press, 1993. – 296 p.
3. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste / Pierre Bourdieu. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1984. – 640 p.
4. Bourdieu P. Outline of a Theory of Practice / Pierre Bourdieu. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002 (1977). – 248 p.
5. Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power / Pierre Bourdieu // Sociological Theory. – 1989. – Vol. 7, № 1 (Spring). – P. 14–25.
6. Bourdieu P. The Logic of Practice / P. Bourdieu, R. Nice. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1990. – 340 p.

7. Brubaker R. Rethinking Classical Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu / R. Brubaker // *Theory and Society*. – 1985. – Vol. 14, № 6 (November). – P. 745–775.
8. Culture, Class, Distinction / [T. Bennett, M. Savage, E. B. Silva, A. Warde, M. Gayo-Cal, D. Wright]. – N.Y. : Routledge, 2009. – 311 p.
9. Dalton B. Creativity, Habit, and the Social Products of Creative Action: Revising Joas, Incorporating Bourdieu / B. Dalton // *Sociological Theory*. – 2004. – Vol. 22, № 4 (December). – P. 603–622.
10. Dumont L. Bourdieu and the Logic of Practice: Is All Giving Indian-Giving or is «Generalized Materialism» Not Enough? / L. Dumont, T.M.S. Evens // *Sociological Theory*. – 1999. – Vol. 17, № 1 (March). – P. 3–31.
11. Fuchs C. Some Implications of Pierre Bourdieu's Works for a Theory of Social Self-Organization / C. Fuchs // *European Journal of Social Theory*. – 2003. – Vol. 6, № 4. – P. 387–408.
12. King A. Thinking with Bourdieu against Bourdieu: A “Practical” Critique of the Habitus / A. King // *Sociological Theory*. – 2000. – Vol. 18, № 3. – P. 417–433.
13. Lau R. W. K. Habitus and the Practical Logic of Practice: An Interpretation / R. W. K. Lau // *Sociology*. – 2004. – Vol. 38, № 2. – P. 369–387.
14. Layder D. Structure, Interaction, and Social Theory / Derek Layder. – London, Boston : Henley Routledge & Kenan Paul Ltd., 1981. – 155 p.
15. Lizardo O. The Cognitive Origins of Bourdieu's Habitus / O. Lizardo // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. – 2004. – Vol. 34, № 4. – P. 375–401.
16. Petev I. D. Omnivores without Borders: Two Readings on Distinction in Contemporary Culture. Book Review / Ivaylo D. Petev // *European Sociological Review*. – 2011. – Vol. 27, № 4. – P. 548–554.
17. Potter G. For Bourdieu, Against Alexander: Reality and Reduction / G. Potter // *J. for the Theory of Social Behavior*. – 2000. – Vol. 30, № 2. – P. 229–246.
18. Ritzer G. Modern Sociological Theory / George Ritzer. – The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996. – 4th ed. – 612 p.
19. Social Status and Cultural Consumption. Cambridge / [ed by Tak Wing Chan]. – Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2010. – 273 p.

A. Osypchuk

HABITUS AS THE MECHANISM OF STRUCTURE-AGENCY SYNTHESIS IN PIERRE BOURDIEU'S SOCIOLOGICAL THEORY

The article discusses the concept of “habitus” in Pierre Bourdieu's sociological theory. Habitus is identified as one of the primary conceptual mechanisms through which the “structure-agency” synthesis is achieved. The specific features of habitus as cognitive and mental structure that structures practice are analysed. There is a brief discussion on theoretical and methodological level of problematic relations between habitus, social taste and social class in Bourdieu's theory.

Keywords: habitus, “structure-agency” synthesis, social class, social taste, distinction, cognitive structure, cultural capital.

Матеріал надійшов 19.06.2013